Από την πορνογραφία του πόνου στον πολιτικό αντιειδισμό

Για δεκαετίες η επιχειρηματολογία των υπερασπιστών των μη ανθρώπινων ζώων εδραζόταν κυρίως στο ερώτημα που είχε θέσει ο Τζέρεμι Μπένθαμ: «Μπορούν να νιώσουν πόνο;» και από τη στιγμή που αναγνωρίστηκε ότι δεν έχουμε να κάνουμε με βουβές μηχανές, αλλά με όντα που αισθάνονται πόνο και έχουν συναισθήματα, αξίζουν την προσοχή μας. Έκτοτε πολλά σημαντικά κείμενα, όπως *Η απελευθέρωση των ζώων* (1975) του Πίτερ Σίνγκερ, θα εστιαστούν σε αυτό κυρίως το σημείο, σε ένα είδος ηθικής θεωρίας του πόνου, με συνέπεια τα τελευταία χρόνια να παρατηρείται μία κυριολεκτική έκρηξη εικόνων ζωικού πόνου, ένας επικοινωνιακός βομβαρδισμός σε όλους τους δυνατούς χώρους –τηλεόραση, μέσα κοινωνικής δικτύωσης, παρεμβάσεις ευαισθητοποίησης– και με τους πιο ευφάνταστους τρόπους: εικόνες γδαρμένων πτωμάτων ή ζώων που υφίστανται κακοποιήσεις σε μονάδες εντατικής εκτροφής, σε εργαστήρια πειραμάτων για τους πλέον ευτελείς λόγους ή σε κέντρα εκπαίδευσης, προκειμένου να διασκεδάζουν τους ανθρώπους – εικόνες που συνοδεύονται με την κατάλληλη μουσική υπόκρουση και απευθύνονται πρωτίστως στο θυμικό.

Ωστόσο γινόμαστε στ’ αλήθεια καλύτεροι παρατηρώντας αυτές τις εικόνες; Μας διδάσκουν κάτι που δεν γνωρίζουμε; Πόσο βαθιά είναι μέσα μας η επίδρασή τους; Είναι αναμφισβήτητο πως πολλοί χορτοφάγοι και βίγκαν άλλαξαν το βλέμμα με το οποίο κοιτούν τα ζώα, επειδή είδαν κάποιο σχετικό ντοκιμαντέρ ή φωτογραφίες από σφαγεία και άλλους τόπους εκμετάλλευσης των ζώων, αλλά τίποτε δεν εγγυάται ότι αυτή η αλλαγή θα έχει διάρκεια· ούτε σημαίνει πως δεν θα μπορούσε να συντελεστεί μέσω άλλων οδών και μεθόδων.

Όσο και αν είναι τραγικά ωφέλιμο να γνωρίζουμε τι συμβαίνει στο εσωτερικό παρόμοιων τόπων, είναι παραπάνω από ορατός και απτός ο κίνδυνος αυτή η εργαλειοποίηση των εικόνων να έχει αποτελέσματα αντίθετα από τα προσδοκώμενα, καθώς δημιουργεί μία πορνογραφία του πόνου, έναν εθισμό που ζητάει ολοένα περισσότερο αίμα, περισσότερο πόνο, ακόμη πιο φρικτά θεάματα κακοποίησης των μη ανθρώπινων. Οι περισσότερες απεικονίσεις βασανισμένων και ακρωτηριασμένων σωμάτων προκαλούν ένα φιλήδονο ενδιαφέρον. Κάθε εικόνα που δείχνει την κακομεταχείριση ενός σώματος είναι ως έναν βαθμό πορνογραφική, γιατί και οι πλέον απωθητικές εικόνες σαγηνεύουν, καθώς η δίψα για εικόνες που δείχνουν πάσχουσες υπάρξεις φαίνεται να είναι εξίσου έντονη με την επιθυμία για εικόνες με γυμνά σώματα.

Δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι αυτού του είδους το βλέμμα σπανίως πηγαίνει πέρα

από τη διατροφική επιλογή, και ακόμη σπανιότερα γίνεται ένα πολιτικά στρατευμένο βλέμμα – είναι ενδεικτικό ότι το ζήτημα της ζώων σκοπίμως παρουσιάζεται ως κάτι που βρίσκεται πάνω από πολιτικές επιλογές, σε μία σχεδόν μεταφυσική διάσταση, έξω από το συγκεκριμένο οικονομικό-πολιτικό συγκείμενο και έτσι ο φασίστας μπορεί να σταθεί πλάι στον αντιφασίστα για χάρη αυτού του αγαθού σκοπού: «Ανιμαλιστές όλου του κόσμου, όλων των κομματικών αποχρώσεων και όλων των θρησκευμάτων, ενωθείτε… Αποδίδοντας δικαιοσύνη στα ζώα σώζουμε την ψυχή μας και εξασφαλίζουμε το μέλλον μας» με αυτή την πολιτικά θολή όσο και ολοφάνερα ανθρωποκεντρική προτροπή κλείνει το δικό της *Μανιφέστο των ζώων* η Κορίν Πελισόν.

Η πορνογραφία της οδύνης δεν μπορεί να είναι ούτε ο μοναδικός ούτε ο κυριότερος δρόμος για τη ριζική μεταβολή παγιωμένων αντιλήψεων. Μπορεί κάποιος να κοιτάζει εικόνες που καταγράφουν μεγάλες αγριότητες και εγκλήματα, αλλά πρωτίστως θα έπρεπε να σκεφτεί τι σημαίνει να τις κοιτάζει, να σκεφτεί συγκεκριμένα την ικανότητα να αφομοιώνει αυτό που του δείχνουν. Δυστυχώς στην πλειονότητα των περιπτώσεων οι αντιδράσεις απέναντι σ’ αυτές τις εικόνες δεν κυριαρχούνται από τη λογική και τη συνείδηση. Κι όμως το επιτακτικό είναι να καταλάβουμε: μία εικόνα ίσως μας λέει ό,τι θέλουμε να μάθουμε, ίσως ικανοποιεί τις ηδονοβλεπτικές μας ορέξεις, αλλά σπάνια μάς λέει ό,τι χρειάζεται να μάθουμε και κυρίως πώς να (το) αλλάξουμε. Ακόμη και οι αφηγήσεις, όταν εστιάζονται στην εν-τύπωση της οδύνης, στην ανάδειξη του πόνου, δεν αναπληρώνουν την ανάγκη της λογικής κατανόησης.

Επειδή η συμπόνια δεν είναι σταθερό συναίσθημα, χρειάζεται να μετατραπεί σε δράση, αλλιώς μαραίνεται, γιατί το συναίσθημα αμβλύνεται με την παθητικότητα. Μόνο που για να μετατραπεί το συναίσθημα σε δράση, για να γίνει καθημερινή πρακτική, πρέπει πρώτα να το επεξεργαστούμε λογικά. Οι εικόνες μάς λένε: Να, ποια είναι η κόλαση! Αλλά, όταν δείχνουμε την κόλαση, δεν σημαίνει ότι λέμε και με ποιο τρόπο θα βγούμε και θα βγάλουμε από αυτή την κόλαση τα πλάσματα που υποφέρουν, πώς θα σβήσουμε τις φλόγες της κόλασής μας/τους.

Το να δείχνουμε εικόνες με ζώα που υποφέρουν συνιστά το αποκορύφωμα μιας διαδικασίας η οποία καθιστά αόρατη την ικανότητά τους να ενεργούν και τους αφαιρεί τη φωνή, τη δική τους φωνή: θέλοντας με κάθε τρόπο να γίνουμε η φωνή τους –δεδομένου ότι στο μυαλό μας οικοδομήσαμε έναν κόσμο όπου αποκλειστικά εμείς, τα ανθρώπινα, έχουμε το προνόμιο της ομιλίας– αναγκάζουμε κάθε άλλη ύπαρξη να σωπάσει, την περιορίζουμε στα ανθρωποκεντρικά στεγανά που έχουμε κατασκευάσει. Μία ακόμη όψη του ανθρωποκεντρικού πατερναλισμού. Μα πράγματι τα ζώα δεν έχουν δικές τους φωνές ή μήπως εμείς δεν θέλουμε να τις ακούσουμε;

Σημειωτέον πως η επικέντρωση στον πόνο και στο συμπονετικό κομμάτι μετατρέπει ουσιαστικά εκείνο των ζώων σε ένα ηθικό ζήτημα, ατομικής κατανάλωσης και επιλογής: ένα πρόβλημα που με καλή βούληση μπορεί να επιλυθεί, αφού κρύβει την οικονομική και πολιτική πραγματικότητα που βρίσκεται στο βάθος της δικής τους και της δικής μας καταπίεσης. Εξού και ακόμη και αν αύριο γίνουμε όλοι χορτοφάγοι, μάλλον σε κάποιο άλλο σημείο θα εκραγούν οι αντιθέσεις. Είναι γνωστό, για παράδειγμα, ότι η αυξημένη ζήτηση προϊόντων για βίγκαν στις ανεπτυγμένες χώρες έχει

επιδεινώσει τις συνθήκες ζωής πολλών κοινοτήτων φτωχότερων περιοχών των οποίων η διατροφή βασιζόταν πρωτίστως σε ανάλογα προϊόντα· πολλά από τα βίγκαν προϊόντα δεν είναι απαλλαγμένα από την εκμετάλλευση της εργασίας ανθρώπινων και μη ανθρώπινων υπάρξεων (για παράδειγμα, κάποιος πρέπει να τα μεταφέρει αυτά τα προϊόντα, κάποιος πρέπει να καλλιεργήσει τη γη). Καμιά βίγκαν διατροφή δεν πρόκειται να εξαλείψει τις ταξικές εκμεταλλευτικές σχέσεις.

Ο πόνος, αν και αποτελεί μία από τις μεγάλες πηγές αδικίας σε βάρος των ζώων δεν είναι το μοναδικό ζήτημα: συνιστά βεβαίως ένα όριο, μπορεί να είναι μία μορφή συναίσθησης ιδιαίτερα εμφανής, αλλά δεν είναι το μόνο που έχει σημασία. Τα μη ανθρώπινα πλάσματα έχουν δικαιώματα, ακόμη και όταν δεν αισθάνονται πόνο. Τα μη ανθρώπινα όντα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως δρώντα υποκείμενα και όχι ως δοχεία ευχαρίστησης και πόνου, όπως θέλει μία αναγωγιστική αντίληψη της ζωής τους. Στα ζώα δεν αρκεί να μην πονάνε: χρειάζονται επάρκεια χώρου για να μετακινούνται, παιχνίδι και ερεθίσματα. Ασφαλώς και πρέπει να αποτρέπουμε κάθε πόνο που δεν τους είναι ωφέλιμος, αλλά πρέπει να σκεφτόμαστε και άλλες πλευρές μιας ευτυχισμένης ζωής. Υφίστανται άπειρες ανθρώπινες δραστηριότητες (κατασκευή αυτοκινητοδρόμων σε δασικές περιοχές, φωτορύπανση) οι οποίες μπορεί να μη βλάπτουν άμεσα τα μη ανθρώπινα, αλλά αναστατώνουν τα ενδιαιτήματά τους, διαταράσσουν τους αναπαραγωγικούς κύκλους τους ή τις μετακινήσεις τους. Εξάλλου το ίδιο δεν θα ίσχυε και στην περίπτωση του ανθρώπου; Μάλλον κανείς δεν θα επέλεγε μία ανώδυνη ζωή, αν αυτή σήμαινε παραίτηση από κάθε έννοια αγάπης, φιλίας, δραστηριότητας και όλα εκείνα τα πράγματα για τα οποία νοιαζόμαστε.

Μήπως τελικά ήρθε η στιγμή να περάσουμε από τον πόλεμο για τον οίκτο και τη λύπηση στον πόλεμο για την αξιοπρέπεια και την απελευθέρωση; Μήπως ήρθε η στιγμή αντί να λυπόμαστε τα ζώα να τα θαυμάζουμε; Όταν τα βλέπουμε να δραπετεύουν και να αντιστέκονται, όταν αντιλαμβανόμαστε τη δίψα τους για ζωή και διαπιστώνουμε τις ικανότητές τους στην αξιοθαύμαστη ποικιλομορφία τους, όταν ενεργούν ανεμπόδιστα, όταν συνειδητοποιούμε την αξία του δικού τους κόσμου, *αλλά όχι μέσα από το δικό μας πρίσμα*; Εικόνες σθεναρής αντίστασης μη ανθρώπινων ζώων ίσως είναι περισσότερο τελεσφόρες από εκείνες που δείχνουν ευτελισμένες ζωές, καθώς αποκαθηλώνουν την έννοια του ζώου-βουβής μηχανής, την οποία όλοι έχουμε εσωτερικεύσει. Οι πράξεις αντίστασης μιλούν από μόνες τους, γιατί είναι αυτά τα ίδια που «παίρνουν τον λόγο» και δεν τους επιβάλλουμε εμείς τον δικό μας. Μήπως έφτασε η στιγμή να αρχίσουμε να καταγράφουμε ιστορίες ανυπάκουων ανθρώπινων και μη ζώων που παλεύουν και που κατόρθωσαν να κατακτήσουν κατά κάποιο τρόπο την ελευθερία τους; Όπως εκείνη της αρκούδας που υπερασπίζεται το ενδιαίτημά της από τον εισβολέα.

Επείγει να λογαριαστούμε με μία διαφορετική προσέγγιση, η οποία θα επιδιώκει να αναδείξει πλευρές του ζητήματος των ζώων (ελευθερία και αντίσταση) που μένουν στη σκιά, γιατί υποτιμάται η αξία τους και δεν θεωρούνται τόσο αποτελεσματικές. Μόνο κάτι τέτοιο απαιτεί μία ριζική αλλαγή παραδείγματος: τούτη την αλλαγή παραδείγματος της προσέγγισης του ζητήματος των ζώων έρχεται να διεκδικήσει ο αντιειδισμός,

Όπως φανερώνει και η ίδια η λέξη, αντιειδισμός είναι η αντίθεση στον ειδισμό. Ο όρος «ειδισμός» (ή

«σπισισμός», από το «speciesism») έγινε ευρύτερα γνωστός με το έργο του Σίνγκερ, αλλά τον είχε επινοήσει λίγα χρόνια νωρίτερα ο Ρίτσαρντ Ράιντερ, κατ' αναλογία του ρατσισμού και του σεξισμού, προκειμένου να περιγράψει τη διάκριση, την εκμετάλλευση ή την κακοποίηση που υφίσταται κάποιο ζώο αποκλειστικά και μόνο βάσει του είδους στο οποίο ανήκει, με συνέπεια να αντιμετωπίζεται ως καθαρή ιδιοκτησία, ως αντικείμενο, ως μέσο δίχως δικό του σκοπό και δική του αξία. Επομένως, όπως ο αντιρατσισμός απορρίπτει τις διακρίσεις βάσει της υποτιθέμενης ύπαρξης των ανθρώπινων φυλών και ο αντισεξισμός τη διάκριση με βάση το φύλο, έτσι και ο αντιειδισμός απορρίπτει κάθε διάκριση με βάση το «είδος», υποστηρίζει ότι η βιολογική ένταξη κάποιου στο ανθρώπινο «είδος» δεν του παραχωρεί το δικαίωμα να μεταχειρίζεται κατά το δοκούν τη ζωή, την ελευθερία και το σώμα κάποιου άλλου συναισθανόμενου ζώου, αμφισβητεί την ισχύ της λεγόμενης «κλίμακας της φύσης» που εδραιώνει μία πυραμιδική αντίληψη της κόσμου, στην κορυφή της οποίας τοποθετείται ο άνθρωπος. Από την άποψη αυτή οι πολιτικές, ιδεολογικές και φιλοσοφικές ρίζες του αντιειδισμού εντοπίζονται στην αντιρατσιστική, αντισεξιστική, αντιμιλιταριστική και αντιαυταρχική σκέψη του παρελθόντος, στους αγώνες για την ισότητα μεταξύ των ανθρώπων και την αναγνώριση των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους, πέρα από τις αυθαίρετες ταξινομήσεις, τους τεχνητούς και εργαλειακούς φραγμούς (φύλο, είδος, σεξουαλικός προσδιορισμός, εθνικότητα) που όρθωσε μία συγκεκριμένη αποικιοκρατικού τύπου αντίληψη του ανθρώπου.

Για τον αντιειδισμό τα μη ανθρώπινα ζώα δεν χαρακτηρίζονται ούτε αποκλειστικά ούτε κυρίως από την ικανότητα να νιώθουν χαρά και πόνο, αλλά και από το γεγονός ότι το καθένα, στην ατομικότητά του, έχει ξεχωριστές ικανότητες, ιδιαίτερες κοινωνικές ανάγκες και επιθυμίες και ίδια συμφέροντα τα οποία είμαστε υποχρεωμένοι να σεβόμαστε. Από την άποψη αυτή απαιτείται μία ουσιαστική μετατροπή του ηθικού και πολιτικού στάτους των ζώων και ένας βαθύτατος μετασχηματισμός των σχέσεων μεταξύ ανθρώπινων και μη ανθρώπινων, ο οποίος δεν μπορεί παρά να επιδιώκει την απελευθέρωση των ζώων. Επιπροσθέτως αυτός ο μετασχηματισμός δεν μπορεί να αφήσει αμετάβλητες έννοιες και κατηγορίες που θεωρούνται θεμελιώδους σημασίας στην ανθρώπινη κοινωνία. Για παράδειγμα: Μόνο οι άνθρωποι αποτελούν πρόσωπα; Μόνο οι άνθρωποι αναπτύσσουν πολιτική; Όχι, τα ζώα δεν είναι μόνο υποκείμενα πόνου, αλλά και πολιτικά υποκείμενα, στοιχείο που έχουν αναδείξει οι εργασίες όπως το *Ζωόπολις* των Σου Ντόναλντσον και Γουίλ Κίμλικα. Όχι συνεπώς μόνο μία οπτική φιλεύσπλαχνης ηθικής, αλλά μία πολιτική πλήρως αντεστραμμένη στους όρους της, στο μέτρο που πλέον δεν είναι μόνο ο άνθρωπος που θεωρείται «πολιτικό ζώο» και τα μη ανθρώπινα δεν αποκλείονται από την κοινωνία. Τα όρια της πόλης διευρύνονται, δεν ταυτίζονται με εκείνα του ανθρώπου.

Το ζητούμενο δεν είναι μία αφηρημένη υπεράσπιση της ζωής των άλλων υπάρξεων, επειδή είναι όμοια μ' εμάς, επειδή (κάποια) συγγενεύουν με τους ανθρώπους, τα γνωρίζουμε ή μπορούμε να τα γνωρίσουμε: είναι η υιοθέτηση μιας «ριζικής ταπεινότητας» που θα μας επιτρέψει να ζήσουμε με τις άλλες μορφές ζωής του πλανήτη ακόμη και αν δεν μας μοιάζουν ή καλύτερα ακόμη και αν είναι τερατωδώς διαφορετικές από εμάς και ενδεχομένως ποτέ να μην τις κατανοήσουμε πραγματικά· είναι η υπεράσπιση της ζωής ως αυταξίας και η προστασία όλων των υπάρξεων στην ενικότητά τους.

Ο αντιειδισμός είναι η απόπειρα οικοδόμησης μιας κοινωνίας στο κέντρο της οποίας τίθενται πρακτικά και όχι μόνο θεωρητικά και ιδεολογικά τα άτομα και οι συγκεκριμένες ανάγκες τους: τα άτομα και οι ανάγκες τους στην ανθρώπινη και μη ανθρώπινη μορφή τους.

Ο αντιειδισμός δεν είναι λάιφ στάιλ ούτε μόνο βίγκαν διατροφη: είναι πολιτική σκέψη και φιλοσοφική κοσμοαντίληψη· προέκταση και γενίκευση του αντιαποικιακού αγώνα σε κάθε πεδίο του έμβιου. Σε αντίθεση με ό,τι πιστεύαμε κατά το παρελθόν, «της Γης οι κολασμένοι» δεν ανήκουν αποκλειστικά στο είδος μας: ανήκουν και στο είδος μας, όπως και στα άλλα είδη. Είναι δυνατόν να προσπεράσουμε το γεγονός ότι ο καπιταλισμός παραμένει μία κολοσσιαία κρεατομηχανή, ένας ανηλεής μηχανισμός διαμελισμού ανθρώπινων και μη σωμάτων που αποσκοπεί μονάχα στο κέρδος; Με θύματα άλλοτε τους σκλάβους, άλλοτε τις γυναίκες, άλλοτε τους λαούς των αποικιών, άλλοτε τα μη ανθρώπινα σώματα, άλλοτε την όποια ετερότητα, άλλοτε πάλι όλους τους προηγούμενους ταυτοχρόνως, όλους εμάς;

Είμαστε υποχρεωμένοι να κοιτάξουμε τον κόσμο με το βλέμμα του μέλλοντος και όχι με τα μάτια του παρόντος, γιατί το παρόν οικοδομήθηκε με τέτοιον τρόπο ώστε να είναι λειτουργικό στη σημερινή ιεραρχική δομή. Είναι απόλυτη η συνείδηση της πελώριας προσπάθειας που απαιτείται, ώστε να ληφθεί σοβαρά και να επιλυθεί το ζήτημα των μη ανθρώπινων όντων. Όπως πλήρη συνείδηση των εμποδίων είχαν όσοι κατά το παρελθόν εναντιώθηκαν στη δουλεία, στην πατριαρχία, στον ρατσισμό. Κάθε φορά που κάποιος τολμούσε να ρίξει το βλέμμα του έξω από τον μαντρότοιχο του παρόντος υψώνονταν φωνές υπέρ της υπάρχουσας κατάστασης των πραγμάτων, φωνές που ισχυρίζονταν ότι η απελευθέρωση των σκλάβων θα οδηγούσε σε οικονομικές καταστροφές· ότι η χειραφέτηση της γυναίκας θα διέλυε τους οικογενειακούς δεσμούς, τη «φυσική» τάξη των πραγμάτων. Κι όμως δεν είχαν άδικο να φοβούνται: τωόντι ό,τι φάνταζε ως το τέλος του κόσμου ήταν μία συντέλεια, αλλά η συντέλεια *του δικού τους κόσμου*, της δουλείας και/ή της πατριαρχίας. Κατά τον ίδιο τρόπο η απελευθέρωση των ζώων δεν προαναγγέλλει τόσο το τέλος του κόσμου, αλλά το τέλος ενός συγκεκριμένου κόσμου: του ανθρωποκεντρικού. Ακόμη και αν δεν μπορούμε να φανταστούμε πώς θα είναι ένας κόσμος όπου τα ζώα δεν θα είναι σκλάβοι, ακόμη και αν δεν έχουμε έτοιμες απαντήσεις για όλα τα ερωτήματα, ξέρουμε πως μόνο αν φανταστούμε έναν τέτοιο κόσμο η λέξη «ελευθερία» θα αποκτήσει το αληθινό νόημά της. Όσο η ελευθερία θα συνεπάγεται τη σκλαβιά άλλων πλασμάτων θα είναι ένα ψέμα. Η αριστερά, αν θέλει να είναι χειραφετητική, οφείλει να σταθεί πλάι σε όσους αγωνίζονται ενάντια στην κυριαρχία του είδους, αλλά για να το πετύχει οφείλει επίσης να ανανεώσει την ερμηνευτική σκευή της: να κάνει μία επανάσταση εντός της, γιατί τα καινοφανή ζητήματα απαιτούν και καινοφανή μεθοδολογικά εργαλεία.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Agamben, Giorgio, *Το ανοιχτό. Ο άνθρωπος και το ζώο*, μτφ.-επίμ. Παναγιώτης Τσιαμούρας, Κυαναυγή, 2021.

Donaldson, Sue & Kymlicka, Will, *Ζωόπολις. Μία πολιτική θεωρία για τα δικαιώματα των ζώων*, μτφ. Γρηγόρης Μολύβας, Πόλις, 2021.

Horta, Oscar, *Τι είναι σπισισμός;*, μτφ. Γιώργος Καφφέζας, Κυαναυγή, 2019.

Καραμπάτος, Ηρακλής, *Η οπτικοποίηση του πόνου. Το μαρτύριο των ζώων ως διάσταση του ορατού*, Κυαναυγή, 2022.

Καραγεωργάκης, Σταύρος, *Ζώα στα πλοκάμια της ανθρώπινης ηθικής*, Ευτοπία, 2019.

Μέιερ, Εύα, *Οι γλώσσες των ζώων*, μτφ. Ειρήνη Παπακυριακού, Καστανιώτης, 2022.

Nussbaum, Martha C., *Δικαιοσύνη για τα ζώα. Η συλλογική μας ευθύνη*, μτφ. Αθ. Αναγνωστόπουλος, Νεφ. Κατσαφούρου, Αζ. Καραμανλίδης & Αλ. Μάμαλης, Κάτοπτρο, 2023.

Pelluchon, Corine, *Το μανιφέστο των ζώων. Η πολιτικοποίηση της υπεράσπισης των ζώων*, μτφ. Θαλής Σταθόπουλος, Μελάνι, 2022.

Singer, Peter, *Η απελευθέρωση των ζώων*, μτφ.-επιμ. Σταύρος Καραγεωργάκης, Αντιγόνη, 2010.

Sontag, Susan, *Παρατηρώντας τον πόνο των άλλων*, μτφ. Σεραφείμ Βελέντζας, Scripta, 2003.

*Ο **Παναγιώτης Τσιαμούρας** είναι διδάκτορας φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Μεταξύ άλλων έχει μεταφράσει βιβλία των Giorgio Agamben, Zino Zini και Piero Martinetti. Από τις εκδόσεις Κυαναυγή κυκλοφορούν τα βιβλία του *Για μία φιλοσοφία της ζωότητας. Από το ανοιχτό στην απελευθέρωση των ζώων* (2021) και *Ζώα και άνθρωπος στο* Περί Φύσεως *του Λουκρήτιου. Σημειώσεις για την αποδόμηση του ανθρωποκεντρισμού* (2022).

*Η εικόνα που συνοδεύει τη δημοσίευση είναι της Sue Coe "Blind children feel an elephant", πηγή: The Animals Voice